

A Bánság jelenlegi felosztása, Magyarország, Szerbia és Románia között
(Forrás: Internet)

KÓKAI SÁNDOR

A hely szelleme, avagy a bánsági identitás XVIII. századi gyökerei

BEVEZETÉS

A Bánság az az önálló történeti, politikai, gazdasági és földrajzi régió, melynek 1718 és 1918 közötti fejlődési sajátosságainak számos elemét (pl. etnikai, településhálózati, gazdasági, történeti és regionális stb.) bemutattam az elmúlt évtizedekben, ezek komplex feltárása és szintézisbe foglalása is megtörtént.[1] A Bánság, mint puffer zóna is közismert sajátosságokkal rendelkezett (pl. áramlási kapu, civilizációs-kulturális ütközőtér stb.), azonban eddigi kutatásaim során kevesebb figyelem irányult a régió belső társadalmi jegyeinek mélyebb (pl. az interkulturalizmus sajátosságai, vallási és kulturális közösségek egymás mellett élése, kulturális régiói stb.) magyarázatára és napjainkig ható elemeinek kutatására. E tanulmányban arra törekszem, hogy megválaszoljam azt az alapkérdést: *Hány arca lehet ugyanannak a bánsági tájnak, s az idő és a tér keresztjén mindez hogyan változik?*

Az nem kétséges, hogy több, s mindez eltérő lehet az ott élő nemzetiségek szerint is. Más a megélt tere és tájszemlélete egy bánsági magyar lakosnak, s szintén más az ott élő szerb, német vagy román lakosnak. Egy valami azonban közös — amelyben különböznek a más régiókban élő saját nemzeti/nemzetiségi közösségeiktől — valamennyien bánságiak. A bánsági regionális identitás tudat gyökerei a XVIII. századig nyúlnak vissza. A térabsztrakció emocionálissá válásához minden Bánságban élő népcsoportnak hasonló hatótényezők adaptálására volt szüksége. A személyes és közösségi identifikáció bánsági elemeinek kulcsát az 1718 után megvalósuló új társadalmi-gazdasági térstruktúra bevezetése és a regionális intézmények kiépülése jelenthette. A bánsági identitás sikeréhez nagymértékben hozzájárult, hogy e régió nem csak a gazdaság újra strukturálódásának és hálózatosodásának terméke. Az új élettérrel történő azonosulás is megtörtént, amelyet elősegített a társadalom sajátos strukturális

[1] KÓKAI 2010. 421, 2012. 203–204., 2019. 74–91., 2022. 810.

DOI: 10.55954/AP.2026.1-4.209

tagozódása, a hatalom-szervezés elve és gyakorlata, valamint a térségi kulturális identitás (pl. sokszínűség és autonómia stb.) támogatása és kibontakozása is. Azaz a regionális identitás gyökereit a régió mibenlétében kell keresni, amely elválaszthatatlan a régió meghatározásának jellemzőitől.

A BÁNSÁGI RÉGIÓ XVIII. SZÁZADI SAJÁTOS EGYSÉGE ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉGE

Egyetértek Somlyódyné Pfeil Edit megfogalmazásával, mely szerint: „…a régió, amelyhez való kötődés létrejön, az egység és a különbözőség sajátos feszültségében helyezkedik el…”[2] A Bánság olyan önálló régió, amely földrajzi és kulturális egységet képez a Bácska és a történelmi Erdély között. Ahol mind az egyének, mind a közösségek, mint az identitás alanyai keresik azokat az elemeket, illetve struktúrákat (pl. gazdasági, kulturális, közigazgatási stb.) vagy funkciókat, amelyek egységbe vonják az adott régiót és ugyanakkor el is választják egy másiktól. A területi kötődés mindenképpen az adott térkategória megéléséből, a szocializációs mintákból, a társadalmi-gazdasági helyzetekből, a kulturális tradíciókból és a társadalmi interakciókból is építkezik. *Melyek azok a tényezők, amelyek a Bánságban a XVIII. században mindezek megvalósulását elősegítették?*

A Temesi Bánság 1718–1779 közötti történelme európai összehasonlításban is kuriózum. A Temesköz török alóli fölszabadítása után (1718) Bécs egyedülálló lehetőséghez jutott a terület modern társadalmi-gazdasági berendezkedésének kialakításához. A felvilágosult abszolutista uralkodók (III. Károly, Mária Terézia, II. József) célja az örökös tartományokhoz hasonló „katolikus mintatartomány” kialakítása volt.

Közismert tény, hogy Bécs a Temesi Bánságot különleges bánásmódban részesítette az impopulatio, igazgatási rendjének kiépítése és fejlesztési koncepciójának kidolgozása során. A településhálózat reorganizációjától kezdődően (pl. mesterségesen kialakított sűrű mezővárosi hálózat, mellyel a piac felvevőképességét kívánták fokozni stb.), a betelepítési politikán át a természeti erőforrások kiaknázásáig a XVIII. század nagy részében az Einrichtungswerkben megfogalmazott merkantilista elvek szerint zajlottak a felülről irányított társadalmi-gazdasági és kulturális folyamatok.[3]

[2] SOMLYÓDYNÉ PFEIL 2007. 59.
[3] KALMÁR 1991. 491.

ÖNÁLLÓ KÖZIGAZGATÁSI RÉGIÓ LÉTREHOZÁSA

A törökkel megvívott újabb sikeres háborút lezáró pozsareváci béke (1718) után — széttagolva és megosztva az országot — a Temesi Bánságot nem kapcsolták vissza az országhoz, hanem élére kormányzót állítva — katonai határőrvidék módjára — közvetlenül Bécsből kormányozták. A területi állam- és szakigazgatási funkciók és a nekik megfelelő intézmények létrehozása a bécsi udvar, pontosabban az Udvari Kamara irányításával zajlott szorosan együttműködve az Udvari Haditanáccsal. Közismert, hogy a Marostól délre a Habsburgok a katonai igazgatás bevezetésével közvetlenül a bécsi kormányszerveknek rendelték alá a térséget, kiszakítva a történelmi Magyarország egészéből. A magyar nemesek korábbi jogait nem ismerte el, sőt 1734-ig (II. Carolina Resolutio) megtiltotta és akadályozta a magyarok betelepülésének lehetőségét. A korábbi vármegyék helyett 13 kerületbe *(1. térkép)* — későbbi összevonásokkal ténylegesen 11 kerület funkcionált *(1. táblázat)* — szervezték a közigazgatást, s regionális köz- és szakigazgatási szervek jöttek létre.

1. ábra
A Bánság közigazgatása 1718–1779 között
Forrás: Az ún. Mercy-térkép (1723/24) alapján saját szerkesztés

A főhatóságot az Udvari Kamara és az Udvari Haditanács gyakorolta. E főhatóság alatt végezte a tartomány összes hadi és polgári ügyét a *Bánsági Tartományi Hivatal.* Ez a hivatal az államügyek tárgykör szerinti elkülönítésének első olyan előfutára — ellentétben a kancelláriákkal —, ahol modern birodalmi perspektívában gondolkodtak, s a szakképzett hivatalnokok igyekeztek eleget tenni az új kor új követelményeinek, melyeken keresztül érvényesült az udvar korlátlan gazdasági és pénzügyi befolyása. A Habsburg állam- és szakigazgatás bánsági kiépítése, az első megnyilvánulása a kezdeményező-készség áttevődésének is. Mindezzel egybevág, hogy a Bánság kormányzása meglehetősen centralizált volt, Claudius Florimund Mercy gróf és kormányzó döntött a polgári és katonai ügyekben egyaránt, s csupán a bécsi udvarnak tartozott felelősséggel 1717–1734 között.

ÖNÁLLÓ GAZDASÁGI RÉGIÓ LÉTREHOZÁSA

A Habsburgok céltudatos gazdasági intézkedéselet hajtottak végre, a gazdasági folyamatokat az állam szabályozta, új iparágakat fejlesztettek (pl. szőnyeg, gobelin, tükör, selyem stb.) és az ipari eljárások tanulmányozására külföldre küldtek szakembereket. Mercy kormányzó állami manufaktúrákat szervezett, főként török piacra termelő textil, hintó, gobelintermelő ipari üzemeket, azonban az állami tulajdonban lévő manufaktúrák nem működtek hatékonyan. A XVIII. századi modernizáció mélységét, a társadalmi-gazdasági folyamatok strukturális változását nagymértékben befolyásolta az egyes bánsági mezo- és mikrorégiók (pl. Határőrvidék, Szörénység, Deliblát stb.) tényleges társadalmi-gazdasági állapota, s ebből kifolyólag a táj- és erőforrás-használat, illetve a környezetgazdálkodás jellege és színvonala.

Fontos, hogy a külső konkurenciától védett gazdasági helyzet (a terület gazdasági leválasztása ténylegesen megtörtént, hiszen *önálló vámhatár választotta el az anyaországtól*), a társadalmi-gazdasági értelemben megvalósult kiválasztott-kitüntetett szerep és a korábbi hagyományok (tradíciók) szinte teljes hiánya (a modern termelés egyik legnagyobb ún. feudális kerékkötője) együttesen eredményezte a Bánság sajátos fejlődését. Természetesen szó sem volt liberális gazdaságpolitikáról — birodalmi szemszögből —, csak másságról Magyarország más területeihez képest.

Az egymást követő telepítési-bevándorlási hullámok pontosan meg-határozható, *gazdaságilag is értékesülő szakmai, azaz modernizációs többletet jelentettek*. Az állattenyésztésben osztrák és német tartományok tapasztalataiból, mintáiból vettek át. A szőlészetben és gyümölcstermesztésben forrásként német és francia gyakorlat szolgált; a zöldségtermesztésben bolgár és német minta hatott; a rizst olasz tapasztalat átvételével kezdték termeszteni. A legtöbb esetben a mintát, a bevándorlók maguk hozták és terjesztették. A korabeli leírások és paraszti vallomások bánsági sajátosságként említik a gabonatermesztés mellett az ipari növények, illetve a rizs, az indigó és a kendertermelést. Ez utóbbiak inkább csak kuriózumok, mint a tényleges növénytermesztési arculatot érdemben befolyásoló tényezők. Tény, hogy az olasz telepesek már 1724-ben Dettán kísérleteztek rizstermesztéssel, igaz ekkor még sikertelenül. A bánsági ügyekkel foglalkozó udvari bizottság már 1747-ben kezdeményezte bizonyos szubtrópusi növények (pl. gyapot, indigó, olajfa, festőbuzér, mandula stb.) termesztését, hogy ezzel is kiküszöböljék a behozatalt. A török import kiváltására kezdődött meg a bánsági rizstermelés újabb — ezúttal sikeres — meghonosítása (1748), melyhez Mária Terézia 1000 forintot engedélyezett.

Mindazok ellenére, hogy a köztudatban a Bánság úgy él, mint a magyar bárók, grófok és nábobok igazi hazája, ez nem így volt. Tudjuk, hogy a bánsági új birtokos osztály zöme eredendően nem volt magyar. Jó példa erre, hogy az ide települt örmény famíliák (pl. Kiss, Lázár, Karátsonyi, Issekutz, Dániel, Gyertyánffy, Gorove, Jakabffy stb.) zömmel már elmagyarosodva érkeztek Erdélyből.[4] Az erdélyi örmény kalmárok és bérlők mellett görög-macedónok, szerbek és cincárok is gyarapították a bánsági nagybirtokosokat. Anyagi helyzetük és gazdasági szemléletük elősegítette a bánsági mezőgazdaság fejlődését. Mindez kedvező agroökológiai potenciállal társult, valamint átlagosan 30–40 kataszteri holdon gazdálkodó, állatállománnyal kitűnően ellátott — Vingán, Csákován, Módoson és Hetényben szarvasmarha tenyésztő telepeket létesítettek, de a mezőhegyesi ménesbirtok sem volt elérhetetlen távolságban —, ami tőkeerős gazdaságok és módos paraszti rétegek kialakulását eredményezte. Ilyen értelemben is „amerikai típusú" szabad földfoglaláson alapuló, modern, árutermelő mezőgazdaság kezdett kialakulni.[5]

A merkantilista gazdaságpolitika az ipar fejlesztését preferálta, azonban a bécsi udvar — tartva a konkurenciától — Magyarországon ezt kifejezetten

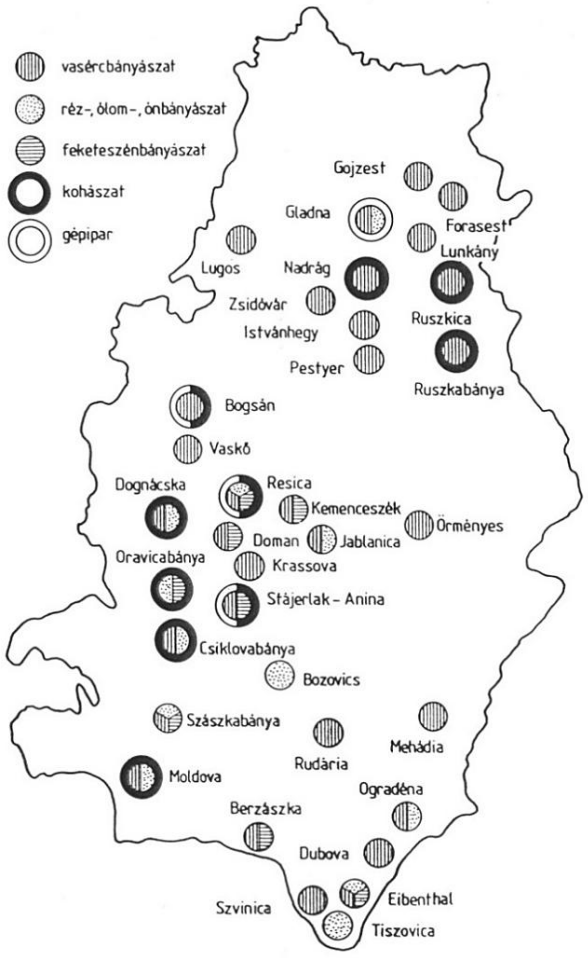
[4] KALAPIS 2008., JAKABFFY 2009. 18.
[5] BODÓ 1994. 117.

gátolta. A Bánság e tekintetben is kivétel volt. Temesváron (pl. a városon belül kialakított önálló iparnegyed /Gyárváros/ 1,5 ezer német kézműves és iparos letelepítése stb.) és a nagyobb városokban manufaktúrákat hoztak létre, céhek alapítását az egész Bánságban megtiltották. Az elsőként alapított temesvári sörgyár mellett rövidesen posztó- /1725/, daróc-, bőr- /1733/, harisnya-, selyem- /1733/, papír-, szappan-, kelmefestő-, kalap-, szesz-, ezüst- és arany paszomántgyár, lőpor- és salétromgyár és olajsajtoló, drótgyár, papírmalom működött, többségük a ma is Gyárvárosnak nevezett területen. A Bánság más gazdasági központjaiban is létrejöttek manufaktúrák: Csiklovabányán sörgyár (a környék forrásait hasznosította, a temesvári Köppisch testvérek alapították 1717 és 1726 között), Karánsebesen posztómanufaktúra (1725), Facsádon és Lugoson olajsajtoló, Kalinán üveghuta működött.[6]

Az ipar egyes ágazatait vizsgálva a Bánságban a selyemipar emelkedett ki. A selyemhernyó tenyésztés meghonosításával nagy eperfatelepeket, valamint Nagybecskereken (1740-es évek), Versecen, Fehértemplomban (1760-as évek) és Temesváron selyembeváltó hivatalt, gombolyítót és szövőgyárat létesítettek.[7] A Bánságban már 1763-ban felmerült 10–10 fonóiskola és gombolyító iskola felállításának terve.[8] A manufaktúra ipari termelés, fejlődése ellenére, az 1770-es években csak regionális jelentőségű maradt. A fejlesztés kiterjedt a len-, a posztó- és a bőriparra, valamint az üveg- és cserépedény-gyártásra. Egyes vegyipari ágazatok pl.: szóda és timsógyártás, salétrom- és hamuzsírfőzés is jelentőssé vált. A Bánság rövid életű állami (kincstári) alapítású abaposztó- és pokróckészítő manufaktúrái (pl. Temesvár, Borlova, Karánsebes stb.) nem tudták igazolni életképességüket és hamar csődbe jutottak.

A bécsi udvar törekvése egyedül a bányászatban és a kohászatban hozott megújulást.[9] E tekintetben kiemelkedő jelentősége volt a Bánsági-hegyvidék ásványkincseinek kiaknázása *(2. ábra),* melyekre alapozva birodalmi jelentőségű bánya és kohóipari vertikum alakult ki.

[6] BOROVSZKY 1909. 632., 1914. 394., 463.
[7] TAKÁTS 1992. 168.
[8] ENDREI 1969. 28.
[9] BARTA 1984. 131.

2. ábra
Krassó-Szörény vármegye ásványkincsei és nehézipara (szerk. Frisnyák S.)

A vonalas infrastruktúra kiépülését tekintve a Bega folyó szabályozása volt a legfontosabb (az Udvari Kamara 1727-ben hagyta jóvá). A folyó vizét Facsádtól Temesvárig mesterségesen ásott mederbe vezették, melyet faúsztató csatornává alakítottak át. Temesvártól lefelé pedig közel 70 km hosszú hajózó csatornába vezették vizeit. Ez 1728–1733 között elkészült. Ezen keresztül szállították az épületfát és tüzelőanyagot Temesvárra. 1727-ben elkezdték a Temesvár és Klek közötti hajózható csatorna földmunkálatait is. Az új mederrel megrövidült a Bega, de a régi meder is megmaradt. Kiépítésének eredeti, XVIII. század

első évtizedeiben megfogalmazott célja a Temesvár és Pétervárad közötti katonai és polgári hajózás biztosítása volt. Az első hajó 1732-ben jutott a csatornán Pancsováról Temesvárra. A XVIII. században végzett munkálatok után az ármentesítés és vízszabályozás érdekében kifejtett tevékenységben sajnos szünet állott be. A század utolsó évtizedeiben a Bega-csatornát elhanyagolták, itt-ott feliszapolódott és az árvizek erősen megrongálták, így a meder kiszélesedett és sekéllyé — hajózásra alkalmatlanná — vált.

A gazdasági élet fellendítése érdekében rendezték az adónemeket, a tizedszedést, a vámokat, haszonbérleteket, az erdőkezelést, a bányászat, a halászat és a vadászat kérdését. A vámszedés megkönnyítése miatt tizenkét településen harmincad hivatalt állítottak fel: Újarad, Lippa, Csanád, Törökkanizsa, Szeged, Csóka, Törökbecse, Perlasz, Temeskubin, Újpalánka, Moldova, Orsova. Ezek fölé fővám és harmincad hivatalt szerveztek Temesváron. A bérletek tekintetében a mészárszékek, sörházak, pálinkafőzők, vízimalmok és halászat terén volt várható jelentősebb bevétel, de a betelepítéssel párhuzamosan a nagyobb puszták bérletéből is jelentős bevételekre számítottak.

Látványos fejlődést és komoly jövedelemforrást reméltek a kereskedelem fellendítésétől. Nem véletlen, hogy Temesváron már 1725-ben létrejött a 78 tagból álló keleti szerb-görög kereskedelmi társaság, mely rövid időn belül hatalmába kerítette az egész bánsági termény és élőállat kereskedelmet. Fontos eleme a bánsági kereskedelemnek, hogy a „görög" kereskedőknek kedvező helyzetet, gyakorlatilag vámmentességet biztosított a pozsareváci békével együtt kötött kereskedelmi szerződés: áruik után csupán egyszer kellett 3%-os vámot fizetniük. Kereskedelmi érdekeik megkívánták, hogy megtartsák török állam-polgárságukat; eleinte csupán kereskedői telepeket, ún. faktóriákat létesítettek, a belső kereskedelem folytán fellendülni kezdő városokban. De létrejött egy német-zsidó kereskedelmi társaság is, s e kettő hosszú ideig versengett egymással.[10] Tény, hogy 1741-ben borkereskedelemmel foglalkozó kereskedelmi társaság is létesült. Ezek voltak az első nagyobb magyarországi kereskedelmi társaságok, mindegyik a Bánság területén, pontosabban Temesváron keletkeztek, s teljes egészükben osztrák alapításúak voltak. A kereskedelmi társaságok (1720. keleti társaság, 1725. temesvári kereskedelmi társaság, 1729-ben szarvasmarha kereskedelmi, 1742-ben bőrkereskedelmi társaság) privilégiuma volt — a fentieken túlmenően — viaszt, mézet, dohányt, gabonaneműeket, bort, pálinkát és rezet kivinni. Mindezek ellenére a XVIII. század végén is a szarvasmarha

[10] KOVÁCH 1998. 60.

és a sertés a két legfontosabb bánsági kiviteli cikk. A szarvasmarha kivitel (1760-ban 24.085 db, 1765-ben 23.790 db, 1766-ban 19.000 db) és a sertésexport is (1761-ben 20.143 db = 66.566 Ft értékben, 1762-ben 26.002 db = 89.326 Ft értékben, 1768-ban 23.017 db = 78.789 Ft értékben, 1775-ben 14.807 db = 52.392 Ft értékben, 1776-ban 8.800 db) hullámzó, de fontos tétel maradt. Azonban a kereskedelmi mérleg alapján is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Bánsághoz fűzött merkantilista gazdaság-politika által táplált remények nem valósulnak meg, azaz a Bánság többe került az Udvari Kamarának, mint amennyit hozott.

A BÁNSÁGI TÁRSADALOM SAJÁTOS STRUKTÚRÁJA

Az emberi erőforrások biztosítása a Temesi Bánság megszervezésével (1718–1778), közvetlen osztrák irányítással és a bécsi kormányzat érdekeinek megfelelően történt. A Bánságban egyfajta politikai, kormányzati és társadalmi tabula rasa jellemezte a vidéket, amely látens lehetőségeivel valóságos migrációt indított el Európa legkülönbözőbb tájairól. A Habsburgok olyan előremutató népesedéspolitikát folytattak — irányított betelepítés és népességszaporodás, kivándorlási tilalom, több gyermek nevelésére serkentő adókedvezmények —, amelyek a merkantilizmus szellemében a modern polgárság kialakulását és megerősödését célozták.

A Bánság a tekintetben is sajátos helyzetben volt, hogy 1780-ig az itt élőknek nem volt önálló birtokos osztálya (e jogokat a kamara gyakorolta), így a magyar földesúr — délszláv/román/sváb jobbágy ellentét sem alakulhatott ki. A korábbi korokhoz hasonlóan a fő azonosulási pont a társadalmi helyzet és a felekezeti hovatartozás volt. A Bánságban „csak" az udvari kamara elvárásaihoz kellett alkalmazkodni, melyek alkalmazkodni, melyek — a merkantilista elvek szellemében — azt is jelentették, hogy a földesúri terheket és járadékokat a kamarának általában pénzben fizették meg. Mindez amellett, hogy szabadabb munkaerő felhasználást (cseléd, napszámos alkalmazása) tett lehetővé, az árutermelő paraszti osztály korai kialakulásához vezetett. Emellett a jobb közigazgatás, a méltányosabb adózás, a nagyobb jólét, a jobbágyság részbeni megszüntetése, a kulturális szükségletek jobb kielégítése együttesen a különállás érzetét és tudatát volt hivatva kifejleszteni a bánsági betelepülők körében.

A Bánság fokozatosan európai jelentőségű bevándorlási, illetve betelepítési célterületté változott. Különösen 1763. február 25.-e után, amikor gyarmato-

sítási pátenst adtak ki. 1766-ban gyarmatosítási bizottmányt szerveztek, mely császári biztosokat küldött Frankfurtba, Kölnbe, Regensburgba, Schweinfurtba és Ulmba a betelepülők toborzásának irányítására. A birodalmi gazdaságpolitika elsősorban katolikus németek betelepítését tartotta kívánatosnak, lehetőleg a nem Habsburg-uralom alatt álló tartományokból. Ám a körülmények szorításában vagy napi politikai megfontolásokból bőven telepítettek Habsburg-alattvalókat is, protestánsokat is, és a népességgyarapodás tekintélyes részét olyan délszláv, román és ruszin bevándorlók tették ki, akiket senki sem hívott, de több ezer román és szerb család kapott — katonai kötelezettség fejében — földet és 15 évi adómentességet.[11] A folyamatos betelepítések (kb. 60 ezer fő), a spontán migráció és a természetes szaporodás együttes eredménye, hogy az 1770-es évekre a Bánság népessége jelentős mértékben gyarapodott, s etnikailag sokszínűvé vált. (*1–2. táblázat*)

Kerület	*Lakott települések száma*	*Lakatlan települések száma*	*Lakóházak száma*	*Népességszám*		*Lakott települések száma**	*Lakóházak száma**
				4.5 fő/ház	*5 fő/ház*		
Nagybecskereki	24	55	574	2583	2870	24	547
Csanádi	21	40	448	2016	2240	20	410
Pancsovai	36	40	776	3492	3880	36	778
Temesvári	71	58	1448	6516	7240	67	1829
Csákovai	61	1	3432	15444	17160	68	3752
Lippai	76	71	1131	5089	5655	76	1132
Verseci	72	11	3503	15764	17515	71	3488
Palánkai	55	3	2377	10696	11885	55	2320
Facsádi	108	36	1968	8856	9840	104	1844
Karánsebesi	91	5	3915	17618	19575	88	3992
Orsovai	39	5	1717	7726	8585	29	1692
Összesen	**654**	**325**	**21.289**	**95.800**	**106.445**	**638**	**21.784**

1. táblázat
A Bánság lakott települései kerületenként (1717)
Forrás: Magyar Katolikus Lexikon, ill. Szentkláray Jenő adatai

[11] KÓKAI 2019. 78.

Nemzetiség	*fő*	*%*
román	181.639	57,5
szerb	78.780	24,5
német, olasz, spanyol	43.211	13,6
bolgár	8.683	2,7
cigány	5.272	1,6
örmény	363	0,1
Összesen	**318.979**	**100,0**

2. táblázat
A Bánság lakosságának etnikai megoszlása 1775-ben
Forrás: Franz Griselini 1780.

A különböző formákban lezajlott népesség-mozgások eredményeként a Bánság népessége az 1770-es évekre elérhette a 350–400 ezer főt. A Francesco Griselini által leírt adatokat többen kétségbe vonják, többek között azért, mert a magyarokat, mint a Bánság lakóit meg sem említi *(2. táblázat)*. A temesvári Landes-Administration levéltári adatai viszont arról tanúskodnak, hogy különösen a mindenkori csanádi tiszttartók fejtettek ki kerületükben élénk tevékenységet a Szeged vidéki római katolikus magyarok betelepítésében[12], számuk csak a Marosszög településein 3–5 ezer fő lehetett.[13] A telepítési akciók következménye, hogy a Bánság a történelmi Magyarország és Európa egyik legtarkább nemzetiségi tájává vált, sajátos etnikai térszerkezetet (tömbök, szigetek, csoportok, szórványok, kontaktzónák stb.) alkotva.

Az egészségügy kiemelt fejlesztése a felvilágosult abszolutizmus minden uralkodóját jellemezte a Habsburg Birodalomban. A Bánságban különösen III. Károly és Mária Terézia tett sokat az egészségügy érdekében. 1720-tól valamennyi bánsági kerület (11 db) köteles volt diplomás orvost vagy sebészt tartani. Az első bánsági kórházat 1737-ben alapították Temesváron 14 kórházi ággyal. A Magyar Királyi Helytartótanács csak 1752-ben rendelte el, hogy minden magyarországi vármegye köteles diplomás orvost — akkori nevén — physicust, illetve járási sebészt tartani, akinek hatásköre az egészségügy egész területére — gyógyszertár, sebészcéhek, bábák, közegészség és járványügy — kiterjedt. A

[12] BARÓTI 1896. I. 234., II. 14.
[13] KÓKAI 2012. 218.

második bánsági kórházat Nagybecskereken alapították (1769), ez megyei-városi kórház volt 16 kórházi ággyal. Kiemelkedően fontos volt az ekkor megjelenő *„Generale Normativum in Re Sanitatis" (1770),* amely elrendelte az orvosok nyilvántartásba vételét, szabályozta az orvosok és bábák működését, elrendelte a külföldi diplomák honosítását, megerősítette a megyei tisztiorvosi rendszert és megyénként egészségügyi bizottságokat kellett alakítani.[14]

ÖNÁLLÓ KULTURÁLIS RÉGIÓ LÉTREHOZÁSA

A közigazgatás, a gazdaság és a társadalom jellemzésén túllépve az etnicitás és (inter)kulturalizmus sajátos kapcsolatrendszerét is elemezni szükséges, mert a sokszínű identitásbeli gyökerek és tények különbözősége és egysége alapján értékelhető a területi kötődés elmélyülése. A bánsági kommunikáció (amelybe a nemzetiségek feletti és a nemzetiségek közötti érintkezések széles skálája tartozik) interkulturális jellemzőkkel rendelkezett, ahol a kiválasztott közvetítő nyelv alkalmazására a kialakult erőviszonyok, hagyományok, gyakorlatok, olykor megállapodások szerint került sor.

Meghatározóak a más kultúrák sajátosságairól tudomást vevő, de mélyebben nem involválódó, szintézisre nem törekvő tapasztalati élmények voltak. Ugyanakkor a nyelv- és kultúra-közösségek néhány eleme között kialakultak az integrált kommunikációnak olyan mélységei is, amelyben a nyelvi kultúrák integrálódása egyértelműen multikulturális elemekkel (pl. különböző nyelvi, etnikai, politikai, kulturális, gazdasági és egyéb közösségek között átívelő, a konszenzuson és megértésen alapuló együttműködések stb.) rendelkezett. A más kultúrákkal szervesen együttműködő, integrált, szintetizált és empatikus társasvilág-alkotás azonban csak a nagyobb városokban valósult meg és itt vezetett reflektív élményekhez a résztvevő egyének számára.

A Bánság lakosságának pontos vallási megoszlását csak az 1784/87. évi népszámlálási adatok tartalmazzák *(3. táblázat)*, amelyek alapján megállapítható, hogy a török hódoltság végén homogén ortodox vallású régió lakóinak 20,1%-a az említett népszámlálás időpontjában a nyugati keresztény egyházhoz tartozónak vallotta magát, elismerve a római pápa fennhatóságát. A Bánsági Határőrvidék adatai 1784/87-re vonatkozóan sajnos hiányoznak, az ortodoxok aránya azonban e nélkül is nyolcvan százalék körüli, azaz nem jött létre katolikus régió

[14] GORTVAY 1953. 27.

a Bánságból, s e tényen a további kisebb telepítési hullámok sem változtattak érdemben.

Vármegye	*Római katolikus*	*Evangélikus*	*Református*	*Ortodox*		*Izraelita*	*Összesen*
	fő				*%*	*fő*	
Krassó	15076	50	30	173000	**92,3**	44	188200
Temes	40227	2000	1200	172000	**79,8**	118	215545
Torontál	46019	1500	1500	103000	**67,3**	64	153083
Temesvár város	4476	60	20	4300	**46,5**	386	9242
Összesen	**105798**	**3610**	**2750**	**452300**	**79,9**	**612**	**566070**

3. táblázat
A Bánság felekezeti megoszlása (1784/85)
Forrás: Danyi –Dávid 1960.

A Bánság olyan önálló régióvá vált, amely földrajzi és kulturális egységet képezett a Bácska és a történelmi Erdély között. Az önálló közigazgatási és gazdasági régió létrehozása, a társadalom sajátos struktúrája megteremtette és táptalaját adta a bánsági identitás kialakulásának és a személyes és közösségi identifikáció létrejöttének.

ÖSSZEGZÉS

Az átalakulás jellege és intenzitása eltért a szerves fejlődés által előre vetíthetőtől és évtizedekre meghatározta a régió helyét és szerepét a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában. A Temesi Bánság politikai, társadalmi és gazdasági régióként is elkülönült, így válhatott a XVIII. század végére sajátos történeti régióvá is. A Bánság egységes gazdasági működése, az európai gazdasági-technológiai fejlődés megjelenése, a népesség gyors növekedése és etnikai-kulturális sokszínűsége, a városok fejlődése, a gazdaság modernizálása, a területi/térszerkezeti kapcsolatok megerősödése, az infrastrukturális fejlesztések eredményei megerősítették a regionális identitást. Mindez alapjaiban segítette elő a XVIII. századi Habsburg regionalizáció — politikai előzményekre is reagáló — központosító törekvéseinek sikerét, ill. sikertelenségét. Az utóbbit jelezte a három bánsági vármegye visszaállítása 1779-ben, amely fontos lépés, de nem kuriózum, mert 1747-ben Szlavónia korábban kamarai fennhatóság

alatt álló területét helyezte vissza Mária Terézia a vármegyei közigazgatás (Pozsega, Szerém, Verőce) alá. A Bánság önálló, specifikus régióvá vált, ahol az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások együttesen váltak a fejlődés motorjává, szoros kölcsönhatásban az árutermelésre berendezkedő mezőgazdasággal. Gazdasági téren és a hozzá kapcsolódó civilizációs gyakorlat okán a Bánság egy évszázad alatt Európa egyik magas modernizációs potenciállal rendelkező, dinamikus térségévé vált, ennek megfelelő szívóhatással.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARÓTI 1896–1904 = BARÓTI Lajos (szerk.): Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. 1–2 kötet, Temesvár, 1896., 1904.

BARTA 1984 = BARTA János, ifj.: A kétfejű sas árnyékában. Budapest, 1984. (Magyar História)

BODÓ 1994 = BODÓ Barna: Bánság és az etnikai diskurzus. = Korunk 1994. 2. sz. 112–118.

BOROVSZKY 1909 = BOROVSZKY Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai (Torontál vármegye). Budapest, 1909.

BOROVSZKY 1914 = BOROVSZKY Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai (Temes vármegye, Temesvár). Budapest, 1914.

DANYI–DÁVID 1960 = DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest, 1960.

ENDREI 1969 = ENDREI Walter: Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

GRISELINI 1780 = GRISELINI, Franz: Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standenpersonen und Gelehrte. I–II. Wien, 1780.

GORTVAY 1953 = GORTVAY György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.

JAKABFFY 2009 = JAKABFFY István: A Bánság népei. = Föld és Ember. Új folyam. 2009. 1–2. sz. 17–36.

KALAPIS 2008 = Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejében: bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. Forum, Újvidék, 2008.

KALMÁR 1991 = KALMÁR János: A Bánság berendezése az Einrichtungswerk alapján. = Századok 125 (1991) 489–499.

KÓKAI 2010 = KÓKAI Sándor: A Bánság történeti földrajza (1718–1920). Nyíregyháza, 2010.

KÓKAI 2012 = KÓKAI Sándor: Adalékok a bánsági magyarok származásához és identitásához. = Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában: földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2012. 203–224.

KÓKAI 2019 = KÓKAI Sándor: Adalékok a bánsági románok regionális identitásának formálódásához. = Miklós Péter (szerk.): Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2019. 74–91.

KÓKAI 2022 = KÓKAI Sándor: Bánság: természet, társadalom, gazdaság (1718–2011). (Tanulmánygyűjtemény). Nyíregyháza–Kiszombor, 2022.

KOVÁCH 1998 = KOVÁCH Géza: A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848). Szeged, 1998. (Dél-alföldi évszázadok, 11.)
SOMLYÓDYNÉ PFEIL 2007 = SOMLYÓDYNÉ PFEIL Edit: Mozaikok a regionális identitás értelmezéséhez. Tér és Társadalom 21 (2007) 4. sz. 57–71.
SZENTKLÁRAY 1879 = SZENTKLÁRAY Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. (1779-től napjainkig.) Első kötet, Temesvár, 1879.
TAKÁTS 1994 = TAKÁTS Rózsa: Adatok a magyar selyemhernyó-tenyésztés történetéhez. = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1992–1994. Főszerk.: Fehér György, szerk.: Oroszi Sándor. Budapest, 1994. 163–194.

* * * * *

Summary

SÁNDOR KÓKAI

The spirit of the place or the 18th-century roots of Banat identity

The Banat is an independent historical, political, economic and geographical region. In this study, I focus on explaining the internal social features that determine the regional sense of identity in a deeper way (e.g. the characteristics of interculturalism, the coexistence of religious and cultural communities, cultural regions, etc.) and examining its elements that are still effective today. The roots of the Banat regional identity consciousness date back to the 18th century. The key to the Banat elements of personal and community identification may have been the introduction of a new socio-economic spatial structure and the establishment of regional institutions after 1718. Identification with the new living space began in the 18th century, facilitated by the specific structural division of society, the principle and practice of power organization, and the support and development of regional cultural identity (e.g. diversity and autonomy, etc.). The Banat is an independent region that forms a geographical and cultural unit between the Bačka and historical Transylvania. The establishment of the independent administrative and economic region, the specific structure of the society created and provided the breeding ground for the development of the Banat identity and the emergence of personal and community identification.